

LẦN TÌM DẤU TÍCH BÀ CHÚA TỔ NGHỀ GÓM C'NOONH

Khoảng trước hoặc sau sáu trăm năm trước, tại thôn C'noonh nằm khuất mình trong rừng đại ngàn Trường Sơn hùng vĩ, trên một thung lũng đẹp thuộc xã Axan, người C' tu thuở ấy đã từng bước phát minh, hình thành và phát triển nên nghề gốm, đáp ứng nhu cầu cuộc sống và sinh hoạt của tộc người. Đây được xem là sự kiện quan trọng, mở ra một bước ngoặt cho sự phát triển làng nghề thủ công truyền thống thời bấy giờ. Từ đó, nghề gốm huy động được một phần lớn lực lượng sản xuất của làng tham gia vào quy trình chế tác nên các loại đồ gốm sử dụng trong gia đình và cộng đồng người Cơ Tu, đồng thời bán buôn và trao đổi sản phẩm trực tiếp theo phương thức tự cung tự cấp. Từ đó, nghề gốm đã liên tục được phát triển, phục vụ nhu cầu xã hội, sau đó vài trăm năm dụng cụ bằng gốm tại làng C'noonh đã dần trở thành hàng hóa phục vụ trong và ngoài vùng đồng bào dân tộc Cơ Tu.

Trước khi nghề gốm tại làng C'noonh ra đời, vùng đồng bào dân tộc Cơ Tu không có nồi, không có niêu, thức ăn được làm chín chủ yếu là nướng trong ống tre và nấu cũng chỉ dùng ống tre, nứa để nấu (như thịt nướng, cơm lam trong ống tre nay vẫn còn sử dụng); chỉ những hộ nào giàu có may ra mua nồi (hoặc trao đổi sản phẩm) mới có được nồi đồng từ đồng bằng lên, Cơ Tu gọi là gọ hêng.

Liên quan đến nghề gốm tại làng C'noonh, chuyện kể rằng: Có một cô bé được cha mẹ chỉ bảo thường ngày ra rẫy đuổi chim, và các loại thú rừng khác để giữ hạt lúa và các loại hoa màu khỏi bị phá hại. Một hôm, đang trông chim giữ lúa, cô gái cảm thấy bụng đói cồn cào, lòng dao dạt hướng về phía đông mà nhớ quê nhà. Chân lững thững ngẩn ngơ, cô bước đi, định bụng tìm hoa trái gì đấy lót lòng, vô tình cô gái giẫm đạp lên một cục đất có màu trắng trắng, lượm lên trên tay, cô đạp đạp vào nhau và cảm giác thấy đất dẻo dẻo giống như đất ở quê nhà dưới xuôi của cô. Cô bèn nắm vào tay nặn thành viên, dất thành từng miếng như những cái khiêng, vẫn được, đất không rời ra mà lại bóng láng, trông đẹp mắt. Lại nén thành hình dáng cái nồi, trã vẫn được. Dưới ánh nắng mặt trời, các dụng cụ cô vừa tạo nên dần cứng lại. Từ đó, cô vẫn vợ suy nghĩ loại đất này có thể làm thành những chiếc nồi nấu nướng thức ăn thay cho ống tre nứa mà từ xưa đến nay đồng bào dân tộc Cơ Tu vẫn thường sử dụng.

Nghề gốm tại làng C'noonh thuộc xã Axan bắt đầu được hình thành từ đó.

Cô gái có tên là Tiên, dân làng đặt họ cho cô là Abiing, nhưng họ thật và quê gốc của cô mãi đến bây giờ cũng chưa ai hay biết gì. Abiing theo tiếng Cơ Tu là một loài cá trắng, điều đó người đặt họ cho cô Tiên luôn nói rằng người ấy có nguồn gốc từ đồng bằng lên.

Chiến binh Cơ Tu (A: tư liệu)



Cách đây khoảng hơn 6 đời người, vào dịp mùa xuân, ông Hóih Póc cùng đoàn người làng C'noonh đi xuống đồng bằng theo dòng sông Thu Bồn để mua hàng hóa. Trên đường đi, đoàn người gặp một cụ già tay dắt một bé gái khoảng 10 – 11 tuổi, bà cụ có ý bán đứa bé cho đoàn người của làng C'noonh. Ông Hóih là người có của hơn trong đoàn và ông nhận mua với giá 6 tấm tút đôi (cha pát úbhoong), giá trị tương đương một con trâu to¹. Ông Hóih Póc đem bé Tiên về nuôi được một năm, không may cho ông Póc bị cây Acol (cây giẻ) ngã đè chết. Phong tục Cơ Tu xem đây là hiện tượng chết xấu phải cúng làng

bằng con trâu trắng và các vật cúng khác đủ cặp. Song lúc này hộ ông Póc không đủ vật lễ cho làng nên phải bán cô Tiên cho người khác. Tranh thủ cơ hội này, hai anh em Alăng Đót và Alăng Đor con của ông Alăng Mục, mua bé Tiên về với giá một con trâu trắng và hai con trâu đen².

¹ Vào thời kỳ này người dưới xuôi thường phỉnh dỗ, bắt trẻ em bán cho người miền núi; còn người miền núi nếu hộ gia đình nào đông con cháu thì lại tiếp tục bán qua Lào, Thái Lan, hưởng chênh lệch đến 3 – 4 lần. Nhưng nếu hộ nào không có con cháu và đứa bé mua về siêng năng lao động và xinh đẹp thì họ giữ lại làm con nuôi trong nhà. Trường hợp bé Tiên nằm trong bối cảnh lịch sử ấy. (Thực tế hiện nay ở vùng Cơ Tu người mang dòng máu từ dưới xuôi lên còn khá đông).

² Dòng tộc họ Alăng này vốn giàu có quê gốc ở Aroo Bha'ngã (hiện nằm giáp giữa Việt Nam và Lào khu vực thôn H'júh (Ch'âm) và A buwl (Lào). Ông A lăng Cosnh Mục có 5 người con, gồm: A lăng Mục, A lăng Đót, A lăng Đor, A lăng Lự và A lăng Tút. Đến khi lớn lên, 5 anh em chia nhau tìm đất để sinh sống. Người anh cả A lăng Mục ở lại quê nhà rừng núi của mình, hiện còn cháu chắt là A lăng Hát (thôn H'júh, Ch'âm), còn A lăng Đót, A lăng Đor xuống C'noonh mua đất

Sau khi ông A lăng Đót mua bé Tiên về, cô bé rất siêng năng, chăm chỉ lao động, biết vâng lời cha mẹ nuôi, nhưng trong tâm trạng bé vẫn ám ảnh nỗi lo sợ mình bị bán đi, bán lại cho người khác, nhất là bán qua Lào. Do vậy, khi bé phát hiện ra đất sét và nặn thành nôi niêu, bé vẫn giấu kín không cho ai biết, nhưng cha mẹ nuôi dò la thấy có gì khác lạ, vì trước đây mỗi lần cho bé đi giữ lúa không để chim ăn, thú phá ruộng, phá rẫy thì bé mang theo com đã nấu chín từ nhà ra rẫy để ăn trưa. Nay thì bé chỉ xin cha mẹ một ít gạo, ít củ sắn tươi ăn qua trưa. Cha mẹ nuôi thấy lạ bèn theo chân ra rẫy nhìn xem bé nấu nướng thức ăn bằng cách nào, điều ngạc nhiên thay thấy bé nấu thức ăn bằng nôi đất giống như cách của người dưới xuôi. Từ đó, gia đình và làng xóm tra hỏi bé làm sao để có được cái nôi này. Qua tra hỏi nhiều lần và bắt gặp được bé đang nấu com bằng nôi đất nên bé không thể từ chối được. Để kể lại đầu đuôi câu chuyện bé phát hiện và làm được chiếc nôi, bé ra điều kiện với cha mẹ và dân làng, rằng nếu đồng ý bé sẽ kể lại việc phát hiện ra đất sét và cách chế tác nôi niêu. Cha mẹ và người trong làng hứa sẽ thỏa mãn điều kiện của bé nếu có thể thỏa mãn được. Bé liền nói: Nếu cha mẹ không bán con cho người khác thì con sẽ kể lại và hướng dẫn dân làng làm theo. Cả làng mừng rỡ và cam kết không bao giờ bán bé cho người khác vì đây là tài sản vô giá của gia đình và của làng C'noonh. Từ đó bé tập cho dân làng C'noonh làm gốm và họ A lăng sợ thất truyền tay nghề quý hiếm này bèn cưới bé về làm dâu. Cô Tiên về sau thành chủ nghề gốm làm ra sản phẩm phục vụ cả vùng rộng lớn trong và ngoài Cơ Tu.

Nghề gốm C'noonh liên tục phát triển đến những năm 80 của thế kỷ XX vẫn còn sản xuất ra các loại nôi, trã, hũ, ché phục vụ nhu cầu đời sống nhân dân. Sau đó do dụng cụ bằng đồng, bằng nhôm từ vùng đồng bằng được mang lên bán buôn chiếm lĩnh thị trường nên đồ gốm bị mất thị phần, đồng bào dân tộc Cơ Tu không sản xuất nhiều sản phẩm, chỉ sản xuất để giữ nghề là chính. Ngày nay cánh đồng K'ool (đất gốm) rộng lớn, nơi có đất sét là nguồn nguyên liệu dồi dào chưa đánh thức hết tiềm năng mà thiên nhiên ban tặng cho C'noonh và Tây Giang mà công đầu tiên là cô Abiing Tiên, người dâu của họ A lăng đã phát hiện được. Ngày nay con cháu của cô Tiên phát triển đông đúc và nghề gốm tại C'noonh hiện vẫn còn sản xuất nhưng chỉ trong phạm vi nhỏ lẻ, rất cần sự khuyến khích đầu tư của tổ chức và cá nhân để đất sét C'noonh lấy lại thị phần như một thời hoàng kim của nó.

của người Đh'riu giá 2 con trâu, hiện còn con cháu là A lăng K'jâl (thôn C'noonh 3, A'xan); còn hai em kế và út là: Lự, Tút chuyển xuống Z'mớ (Achia, xã Lăng bây giờ), hiện còn cháu chắt là A lăng Liêng (thôn A'roh, xã Lăng), A lăng Xong (Tên Việt là Xuân- lái xe tại huyện Công An Đông Giang). Ngoài ra còn một nhánh của dòng tộc này hiện có con cháu ở A'ràng 1 là ông Cosnh Zăh (bh'đoi) v.v...

Để lấy được đất sét làm gốm C'noonh, những người thợ thủ công đào sâu từ 5 – 10 mét tại cánh đồng có tên gọi K'ool (thung lũng đất sét). Loại đất sét k'ool có màu vàng nhạt pha cát màu nâu, lẫn nhiều tinh thể thạch anh nhỏ, đất có độ ẩm và độ dẻo dai vừa phải. Người ta dùng xẻng đào lên rồi trộn đều đất sét thành từng khối vừa gùi tại điểm khai thác với một tỉ lệ nhất định, sau gùi đất trên lưng về làng chế biến thành sản phẩm đồ gốm.



Hoa dủ dẻ (VVH)

Do làng C'noonh nằm sát ven suối K'ool (suối đặt tên K'ool tức là dòng suối chảy từ thung lũng K'ool ra) hình thành tại sân làng nhiều tầng đá, trong đó có một tầng đá lớn tương đối bằng phẳng, người ta lấy đó làm nơi tập kết đất k'ool, những người thợ dùng chày gỗ, giã đều, trộn nhuyễn cho mịn đất chế tác đồ gốm, đoạn trộn thêm nước cho đều và nhồi cho thật nhuyễn. Khi đất đã nhuyễn, mịn

họ bắt tay chế tác đồ gốm. Từ khối đất sét thành phẩm, họ xén ra một lượng tương ứng với khối lượng của vật định tạo dáng.

Khối đất được tạo thành khối hình trụ, được đặt lên trên một (hoặc hai) dung lá chuối tươi để chống dính, người thợ gốm khom người, đồng thời di chuyển chung quanh khối đất để tạo dáng sản phẩm, một tay nén đất sét để tạo độ rỗng bên trong, một tay vừa đỡ, vừa vuốt bên ngoài để định hình sản phẩm. Sản phẩm đã được định hình xong, người thợ mang ra ngoài phơi hong khô cho đến khi đất cứng và chuyển sang màu vàng nhạt là được. Công đoạn cuối cùng là đưa gốm vào lò, đun củi đốt lên, nung nóng, đất chín ngả sang màu gạch, màu sành, tạo độ cứng cho sản phẩm đồ gốm. Theo đó, có thể thấy cách chế tác thành sản phẩm gốm của người Cơ Tu làng C'noonh khác với người Kinh. Người Cơ Tu không dùng bàn xoay để tạo dáng cho sản phẩm gốm như người Kinh mà họ chế tác đồ gốm theo phương thức thủ công truyền thống hình thành và tồn tại trong cộng đồng dân tộc trên dưới đã sáu trăm năm nay. Từ lâu đời, đây là một phương thức thủ công, do đó khi sản phẩm gốm làng C'noonh làm ra thành hàng hóa không có sự trùng lặp, sản phẩm chỉ có một không hai.

Thôn C'noonh, xã A'xan nằm trong một thung lũng đẹp, giữa có con suối K'ool rì rào chảy mãi không cạn, trên núi vi vu gió thổi, rừng thông bạc ngàn với

những tiếng chim hót vang lừng suốt ngày, tạo cho không gian C'noonh kỳ thú mà thiên nhiên hào phóng đã ban tặng cho người Cơ Tu tại đây hiếm nơi nào có được. Mặt khác, vùng đất này còn là nơi lưu giữ những bí ẩn thời xa xưa chưa khai phá được, đáng chú ý tại đây có ba loại trống đồng quý giá, là sản phẩm đặc trưng văn hóa Cơ Tu trong cộng đồng dân tộc Việt Nam. Đó là trống Hê gơ loại I, loại II và loại III, tồn tại cùng một niên đại trên mảnh đất này. Trong cuộc kháng chiến chống Mỹ cứu nước, làng C'noonh bị địch đóng đồn để khống chế cả vùng rộng lớn Đông Trường Sơn với hướng Bắc của Tây Nguyên và Nam Lào. Song, với truyền thống yêu nước, bảo vệ văn hóa dân tộc, ta đã đánh bại chúng hoàn toàn. Nay, huyện Tây Giang xác định lấy ngày Mỹ, ngụy thua trận rút khỏi đồn C'noonh làm ngày giải phóng huyện Tây Giang (06/02/1965). Hiện nay thôn C'noonh là thôn văn hóa có ngôi gươl truyền thống đẹp nhất, nhì của huyện.

Bé Cơ Tu tập thổi tù và



Tiên ngày xưa đã hình thành và phát triển³.

Tuy vậy, đến nay nhân dân làng C'noonh còn khó khăn nhiều, tỉ lệ đói nghèo còn cao, trông mong vào một ngày không xa, truyền thống C'noonh nói chung trong đó có nghề gốm sẽ được khôi phục, đánh thức thung lũng đất sét K'ool, chế tác thành hàng hóa gồm mỹ nghệ, mỹ thuật, phục vụ nhu cầu tiêu dùng của nhân dân không chỉ trong xã, huyện mà còn hòa nhập trong cơ chế thị trường, tạo công ăn việc làm và thu nhập cho người dân như một thuở bé

³ Ghi theo lời kể của ông K'Jâl và ông Liêng